

**ANNA
WOJNAROWSKA**

**Jakość
przestrzeni
publicznej
centrum
miasta**

Przykład
miast
średnich
regionu
łódzkiego

**Jakość
przestrzeni
publicznej
centrum
miasta**

Przykład
miast
średnich
regionu
łódzkiego

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

**ANNA
WOJNAROWSKA**

**Jakość
przestrzeni
publicznej
centrum
miasta**

Przykład
miast
średnich
regionu
łódzkiego

Anna Wojnarowska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych
Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENT

Zbigniew K. Zuziak

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Joanna Balcerak

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce autorstwa Anny Wojnarowskiej

© Copyright by Anna Wojnarowska, Łódź 2017

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2017

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07756.16.0.M

Ark. wyd. 24,0; ark. druk. 24,75

ISBN 978-83-8088-653-7
e-ISBN 978-83-8088-654-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

1. Wprowadzenie	9
1.1. Zakres i cele pracy	12
1.2. Metodologia i struktura pracy	15
1.3. Materiały źródłowe	16
1.4. Problemy pomiaru badanych zjawisk	18
1.4.1. Badania ilościowe	19
1.4.2. Badania jakościowe	22
CZĘŚĆ I. KONCEPCJE	
2. Miasto, centrum miasta, przestrzeń publiczna. Definicje i interpretacje	27
2.1. Miasto.	27
2.2. Centrum miasta	34
2.3. Metody delimitacji centrum miasta	43
2.4. Przestrzeń publiczna	47
2.4.1. Przestrzeń publiczna w dokumentach Unii Europejskiej	56
2.4.2. Przestrzeń publiczna a rewitalizacja	57
3. Zrównoważony rozwój, zrównoważony rozwój miejski.	61
3.1. Geneza i ewolucja koncepcji zrównoważonego rozwoju	61
3.2. Definicje zrównoważonego rozwoju i powiązane z nim pojęcia	64
3.3. Przegląd wskaźników zrównoważonego rozwoju proponowanych przez organizacje światowe, Unię Europejską oraz instytucje na poziomie narodowym.	65
3.4. Środowisko miejskie. Zrównoważony rozwój miejski i jego wskaźniki.	69
3.4.1. Polityka europejska w zakresie środowiska miejskiego	73
3.4.2. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju miejskiego	77
3.5. Specyfika polskiego podejścia do zrównoważonego rozwoju. Krajowe systemy wskaźników zrównoważonego rozwoju	78
3.5.1. Pomiar zrównoważonego rozwoju w Polsce	82
3.6. Zrównoważony rozwój a zagadnienia planistyczne	83
4. Jakość życia	93
4.1. Pojęcia jakości życia i pokrewne.	93
4.2. Jakość życia a zrównoważony rozwój	95
4.3. Jakość życia a jakość przestrzeni miejskiej	97
4.4. Propozycje pomiaru jakości życia na świecie i w Polsce	99

5. Atrakcyjność miasta	109
5.1. Atrakcyjność miasta a zrównoważony rozwój i jakość życia . .	109
5.2. Czynniki lokalizacyjne a atrakcyjność miasta. Jakość miejsca . .	112
5.3. Problematyka atrakcyjności miasta w dokumentach Unii Europejskiej	119
5.4. Atrakcyjność a konkurencyjność miasta. Marketing miasta . .	123
5.5. Czynniki atrakcyjności miasta	129
6. Zrównoważona rewitalizacja miejska	139
6.1. Rewitalizacja a zrównoważony rozwój, jakość życia i atrakcyjność miasta	140
6.2. Wskaźniki zrównoważonej rewitalizacji miejskiej	143
6.3. Zrównoważona rewitalizacja miejska w Polsce	148
7. Jakość przestrzeni miejskiej	151
7.1. Jakość przestrzeni a zrównoważony rozwój, jakość życia i atrakcyjność miasta	151
7.2. Ekonomiczna i społeczna wartość jakości przestrzeni. Jakość przestrzeni jako czynnik lokalizacyjny	160
7.3. Percepcja i waloryzacja przestrzeni	166
7.4. Badania jakości przestrzeni – przegląd koncepcji	172
8. Jakość przestrzeni publicznej.	191
8.1. Czynniki jakości przestrzeni publicznej.	193
8.2. Przestrzeń publiczna centrum miasta	198
8.3. Zasady projektowania przestrzeni publicznej i koncepcje oceny jej jakości	202
9. Zestawienie elementów rzutujących na jakość przestrzeni publicznej.	225
CZĘŚĆ II. SYNTETYCZNA METODA OCENY	
10. Delimitacja obszaru badań.	251
10.1. System przestrzeni publicznej, struktura sieciowa przestrzeni publicznej, <i>kluczowa przestrzeń publiczna</i>	251
10.2. Wyznaczenie obszaru badań – centrum miasta na podstawie zasięgu <i>kluczowej przestrzeni publicznej</i>	254
11. Syntetyczna metoda oceny jakości przestrzeni publicznej centrum miasta.	259
11.1. Waloryzacja graficzna	262
11.2. Waloryzacja tabelaryczna	272
11.3. Badania sondażowe	279
11.4. Końcowa ocena jakości przestrzeni publicznej centrum – ranking miast	282

CZĘŚĆ III. BADANIA

12. Miasta średnie regionu łódzkiego. Charakterystyka analizowanych miast	287
12.1. Miasta średnie – ogólne cechy zbioru, wybór grupy miast do badań	287
12.2. Zarys rozwoju, zasoby dziedzictwa kulturowego i rewitalizacja centrów badanych miast średnich	297
12.2.1. Wieluń	298
12.2.2. Ozorków	303
12.2.3. Radomsko	306
12.2.4. Zduńska Wola	309
12.2.5. Piotrków Trybunalski	312
12.2.6. Bełchatów	317
13. Badania jakości przestrzeni publicznej centrum wybranych miast średnich regionu łódzkiego	323
13.1. Delimitacja centrów miast na podstawie zasięgu <i>kluczowej przestrzeni publicznej</i>	323
13.2. Wyniki waloryzacji graficznej	324
13.3. Wyniki waloryzacji tabelarycznej	332
13.3.1. Wieluń	333
13.3.2. Ozorków	334
13.3.3. Radomsko	335
13.3.4. Zduńska Wola	336
13.3.5. Piotrków Trybunalski	337
13.3.6. Bełchatów	338
13.4. Wyniki badań sondażowych	341
13.5. Końcowa ocena jakości przestrzeni publicznej centrum – ranking miast	350
14. Jakość przestrzeni publicznej centrów miast średnich regionu łódzkiego – podsumowanie badań.	353
14.1. <i>Kluczowa przestrzeń publiczna</i> badanych miast średnich	354
14.2. Analiza wyników delimitacji centrów miast	356
14.3. Analiza rankingu miast	359
14.4. Wnioski i rekomendacje. Nowe oczekiwania wobec przestrzeni publicznej centrum miasta.	363
14.4.1. Wnioski.	363
14.4.2. Nowe funkcje i aktywności w centrum	365
14.4.3. Rekomendacje	368
Bibliografia	373
Aneks. Jakość przestrzeni publicznej miast średnich	391
Quality of public space of town center. The example of medium-sized towns of Łódź region (Summary)	395

1. Wprowadzenie

Ostatnie lata przyniosły wzrost zainteresowania atrakcyjnością i konkurencyjnością miast, a idea zrównoważonego rozwoju oraz dążenie do poprawy jakości życia mieszkańców stały się wiodącymi założeniami w strategiach rozwoju jednostek terytorialnych. Koncepcja zrównoważonego rozwoju została zaakceptowana w skali globalnej jako paradygmat rozwoju cywilizacyjnego, w tym także planowania przekształceń przestrzennych jednostek osadniczych oraz kształtowania kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego. Jakość życia oferowaną przez miasta uznano za wyznacznik ich atrakcyjności i konkurencyjności, w aspekcie uzyskiwania pozytywnych perspektyw rozwojowych. W tym kontekście wysokiej rangi nabrała kwestia jakości przestrzeni miejskiej, która jest jednym z czynników rzutujących na jakość życia mieszkańców i budujących pozycję konkurencyjną miasta. Szczególnym elementem miejskiej struktury funkcjonalno-przestrzennej jest system przestrzeni publicznej, w tym przestrzeń publiczna centrum, która skupia wyjątkowe walory miasta w zakresie przestrzennym, kulturowym, społecznym i gospodarczym, stanowiąc często jego wizytówkę, wyróżnik na tle innych miast oraz element identyfikacji dla mieszkańców.

Konkurencja między miastami skutkuje dążeniem władz lokalnych do podniesienia ich atrakcyjności w celu przyciągnięcia kapitału i użytkowników – mieszkańców, inwestorów i turystów. Podejmowane kroki zmierzają m.in. do podniesienia jakości przestrzeni miast, w tym w dużym stopniu – przestrzeni publicznej, stanowiącej domenę działań lokalnej administracji samorządowej. Pomimo starań projektantów i władz, chcących uzyskać wysoką jakość przestrzeni publicznej w ramach modernizacji, rewitalizacji lub tworzenia nowych jej obszarów, efekty tych działań nie zawsze są pozytywne, niekoniecznie skutkują jej ożywieniem i podniesieniem walorów społecznych, kulturowych i gospodarczych, sprowadzając się nieraz jedynie do estetyzacji przestrzeni publicznej oraz poprawy jej walorów użytkowych. „Pomimo tak rozbudowanej sieci osób i grup społecznych, projektantów i aktywistów, podejmujących działania przekształcenia zamierzających miejsc w udane, witalne miejsca, ważne w życiu lokalnych społeczności, wciąż problem – nie tyle nawet braku odpowiednio ukształtowanych i funkcjonujących miejsc publicznych w mieście, co braku odpowiedniego wykorzystania ich potencjału – jest aktualny” [Lis i in. 2014: 9–10].

Wydaje się, że sytuacja ta wynika w dużym stopniu z braku uwzględniania w odpowiednim stopniu podczas planowania i projektowania przestrzeni publicznej wszystkich ważnych dla jej jakości elementów¹. Praca powstała z poczucia, że trzeba stworzyć syntetyczne narzędzie, uwzględniające możliwie szerokie spektrum zagadnień rzutuujących na jakość przestrzeni publicznej centrum miasta, umożliwiające jej ocenę, użyteczne w toku planowania i projektowania, a także partycypacji społecznej. Będzie ono przydatne dla architektów i urbanistów – jako instrument wspierający tworzenie rozwiązań projektowych i planistycznych oraz ich weryfikację, dla władz lokalnych a także społeczeństwa – jako materiał wspomagający procesy decyzyjne i konsultacje publiczne.

Podstawowym założeniem pracy jest stwierdzenie, że aktualne koncepcje i procesy: *zrównoważonego rozwoju, jakości życia, atrakcyjności i konkurencyjności miast*. należy uwzględnić w kształtowaniu *przestrzeni miejskiej, w tym przestrzeni publicznej*. W tym celu dokonano przeglądu tych zjawisk, aby zbadać, w jakim zakresie mają one związek z *jakością przestrzeni publicznej*, a także zidentyfikować ewentualne relacje zwrotne (ryc. 1).

Założono, że na podstawie wymienionych koncepcji i procesów, uwzględnianych w nich mierników, a także dotychczas stosowanych metod oceny *jakości przestrzeni miejskiej i jakości przestrzeni publicznej* możliwa będzie identyfikacja istotnych elementów wpływających na jakość przestrzeni publicznej centrum miasta, które zostaną wykorzystane w zaproponowanej nowej metodzie oceny.

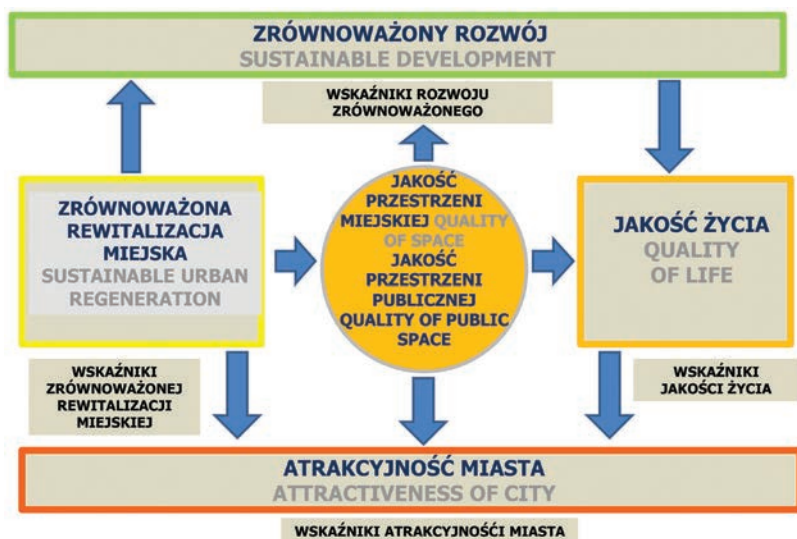
Zidentyfikowano następujące powiązania pomiędzy koncepcjami i procesami kształtującymi współcześnie rozwój miast:

- *zrównoważony rozwój* – dotyczy zapewnienia wzrostu ekonomicznego w powiązaniu z zasadami sprawiedliwości społecznej, z poszanowaniem zasad ochrony środowiska; stanowi punkt wyjścia dla planowania przyszłego rozwoju cywilizacyjnego, w tym rozwoju miejskiego (*zrównoważony rozwój miejski*);

- wysoka *jakość życia* – jest celem *zrównoważonego rozwoju* w odniesieniu do rozwoju miejskiego oraz *miękkim czynnikiem lokalizacyjnym*, wpływającym w istotnym stopniu na *atrakcyjność* miast;

¹ „[...] pytanie, co uczynić, aby miejscom tym przywrócić życie – pozostaje wciąż otwarte. Fragmentów tej odpowiedzi jest wiele – można za nie uznać wszystkie propozycje projektowe, realizacje, działania i akcje zmierzające do zmiany oblicza takich miejsc. Nie oznacza to jednak, że umiemy określić powiązania pomiędzy różnymi czynnikami i uwarunkowaniami a ich społecznymi, w odniesieniu do miejsca, konsekwencjami. Pomimo reguł i zasad kształtowania przestrzeni publicznych wciąż za mało jest prób odpowiedzi na pytania, jakie czynniki i w jaki sposób wpływają na społeczne funkcjonowanie tej przestrzeni.” [Lis i in. 2014].

- *zrównoważona rewitalizacja miejska* – stanowi jeden z instrumentów osiągnięcia *zrównoważonego rozwoju* oraz poprawy *jakości życia*, wpływa też na podniesienie *atrakcyjności* miasta;
- *atrakcyjność* miasta – to pozytywny potencjał przyszłego rozwoju, podnoszący jego pozycję w konkurencji między miastami na odpowiednim szczeblu (globalny, krajowy, regionalny);
- *jakość przestrzeni*, w tym *jakość przestrzeni publicznej* – powinna przyczyniać się zatem do realizacji założeń wymienionych koncepcji i wspomagania procesów; poprawa *jakości przestrzeni miejskiej* i *jakości przestrzeni publicznej* jest związana z realizacją procesów *zrównoważonej rewitalizacji miejskiej*.

Ryc. 1. Propozycja określenia powiązań między koncepcjami i procesami rozwoju miast

Źródło: opracowanie własne

Koncepcja zrównoważonego rozwoju odnosi się do rozwoju w skali globalnej, nie tylko do obszarów zurbanizowanych. Dlatego też dla terenów miejskich została wypracowana koncepcja zrównoważonego rozwoju miejskiego (*sustainable urban development*), w której uwzględniono specyfikę terenów zurbanizowanych. Zrównoważona rewitalizacja miejska jest procesem odnowy zdegradowanych obszarów zurbanizowanych pod względem przestrzennym (w tym środowiskowym), społecznym i gospodarczym, adresowanym do wybranych obszarów kryzysowych w mieście. Znaczenie tego procesu, umiejscowionego w wybranym fragmencie

miasta, możemy rozpatrywać w skali całego miasta ze względu na jego oddziaływanie na poprawę jakości życia mieszkańców, przekładającą się na wzrost atrakcyjności miasta jako całości oraz realizację założeń zrównoważonego rozwoju. Wymienione koncepcje i procesy mają różny zakres przestrzenny, ale możemy stwierdzić, że nawet zjawiska zachodzące w części miasta mają przełożenie na jego całość i skalę ponadlokalną.

1.1. Zakres i cele pracy

Podmiotem pracy jest **przestrzeń publiczna centrum**, a jej przedmiotem – **jakość** tej przestrzeni. Uzasadnieniem zakresu problemowego pracy jest świadomość potrzeby podjęcia badań na tym polu, obecna w środowisku architektonicznym:

Zasadnicze znaczenie w procesie poprawy stanu jakości polskiej przestrzeni przyznano m.in. edukacji architektonicznej i partycypacji publicznej. Badania naukowe związane z przestrzenią publiczną i architekturą powinny uwzględniać zagadnienie wartości przestrzennych, wiedzę o stanie polskiej przestrzeni należy wzbogacić o waloryzację przestrzeni zurbanizowanych, a projektowanie i gospodarowanie przestrzenią trzeba wyposażyć w zobiektywizowane metody działania uwzględniające zasady zrównoważonego rozwoju [Polska Polityka Architektoniczna 2008: 5].

W związku z tym praca jest adresowana przede wszystkim do osób zajmujących się projektowaniem przestrzeni publicznej w skali urbanistycznej i architektonicznej, edukacją w tym zakresie, a także władz samorządowych i społeczności lokalnych zaangażowanych w kształtowanie przestrzeni miast.

W tym miejscu należy wymienić pewne ogólne przesłanki, które kierowały wyborem problematyki badań:

- *centrum miasta* jest obszarem, w którym od zarania historii koncentruje się życie społeczne, ekonomiczne i kulturowe miasta, tożsamość miasta manifestuje się w najbardziej czytelny sposób i zlokalizowane są najbardziej żywotne funkcje oraz reprezentacyjne obiekty i tereny przestrzeni publicznej;

- *centrum miasta* jest najistotniejszym jego obszarem z punktu widzenia strategii marketingu miejskiego: idea ta wywodzi się z programów rewitalizacji centralnych obszarów dużych miast jako instrumentu poprawy ich atrakcyjności, w których uznano właśnie ten fragment miejskiej przestrzeni za najbardziej istotny z punktu widzenia atrakcyjności miasta;

- w Polsce to właśnie *centra miast* były obszarami, które najczęściej podlegały przemianom w ramach realizacji procesów rewitalizacji, a szczególną rolę odgrywała rewitalizacja przestrzeni publicznej (jak wykazały badania Instytutu Rozwoju Miast²).

Centrum miasta jest zatem obszarem o znaczeniu dla miasta szczególnie, także obecnie, w dobie przemian cywilizacyjnych rzutujących na funkcjonowanie miasta i jego centralnej części. Znaczenie centrum dla atrakcyjności miasta jako całości powoduje zainteresowanie tym obszarem władz lokalnych i społeczności, a jakość przestrzeni publicznej nabiera tu wyjątkowej wagi.

Celem głównym pracy jest dokonanie oceny jakości przestrzeni publicznej centrum miasta za pomocą autorskiej syntetycznej metody, uwzględniającej elementy i cechy istotne dla jakości przestrzeni publicznej centrum, zidentyfikowane w toku analizy współczesnych koncepcji i procesów rozwoju miast oraz stanu badań. Pojęcie *jakość przestrzeni publicznej centrum* zdefiniowano jako zespół cech ilościowych i jakościowych, które charakteryzują i wyróżniają przestrzeń publiczną centrum w stosunku do innych obszarów w mieście, z uwzględnieniem różnorodnych aktywności ludzkich zachodzących w tej przestrzeni. Założono, że miejska przestrzeń publiczna obejmuje wyłącznie przestrzenie otwarte, a nie przestrzenie zamknięte w obiektach użyteczności publicznej.

Realizacji tak określonego celu głównego służą następujące cele szczegółowe:

- CS1: identyfikacja czynników *jakości przestrzeni publicznej* na bazie analizy koncepcji i procesów związanych z rozwojem miasta oraz stosowanych w nich mierników: *zrównoważonego rozwoju, zrównoważonego rozwoju miejskiego, zrównoważonej rewitalizacji miejskiej, jakości życia, atrakcyjności miasta, jakości miejsca*, a także wybranych metod oceny: *jakości przestrzeni* oraz *jakości przestrzeni publicznej*;

- CS2: opracowanie syntetycznej metody oceny jakości przestrzeni publicznej centrum, w tym propozycji delimitacji centrum miasta w oparciu o identyfikację *kluczowej przestrzeni publicznej*;

- CS3: weryfikacja metody oceny jakości przestrzeni publicznej – grupa miast średnich regionu łódzkiego.

Znaczenie pracy można określić w związku z tym jako: **poznawcze** (poszerzenie wiedzy w zakresie doboru czynników, jakie powinny być uwzględniane przy ocenie jakości przestrzeni publicznej); **metodyczne**

---

² *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju*, projekt realizowany przez IRM od czerwca 2007 do czerwca 2010.

(opracowanie syntetycznej metody oceny jakości przestrzeni publicznej centrum) oraz **aplikacyjne** (dokonanie oceny jakości przestrzeni publicznej miasta, czyli zastosowanie metody w praktyce).

Do badań jakości przestrzeni publicznej centrum wybrano miasta średnie regionu łódzkiego. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że określenie *miasto średnie* jest różnie interpretowane w poszczególnych krajach i przez różnych badaczy³. W pracy przyjęto kryterium ludnościowe, za graniczną wielkość miasta średniego uznając minimalną liczbę mieszkańców 20 000 oraz maksymalną 100 000⁴. Badania zrealizowano, uwzględniając grupę wybranych sześciu miast średnich regionu łódzkiego. Kryteria ich doboru przedstawiono w rozdziale 12.2, a wyniki badań w rozdziale 13. Przesłanką wyboru miast średnich jako obszaru badań była luka zaobserwowana w badaniach dotyczących miast tej wielkości⁵.

Grupa naukowców z Politechniki w Wiedniu i Politechniki w Delft [Giffinger i in. 2007] podjęła problematykę miast średnich, stojących w obliczu wyzwań wynikających z łączenia konkurencyjności i zrównoważonego rozwoju w dobie globalizacji. Wyzwania te mają istotny wpływ na jakość oferty miast w zakresie mieszkalnictwa, gospodarki, kultury, kwestii społecznych oraz warunków środowiskowych. Autorzy podkreślają niedobór badań dotyczących miast średnich oraz zwracają uwagę na rolę, jaką mogą odgrywać *rankingi miast* w identyfikacji dobrych praktyk strategii rozwoju. Ranking miast powinien być częścią szerszego procesu wymiany doświadczeń pomiędzy miastami średniej wielkości w zakresie praktyki i kształtowania polityki. Zrealizowane z sukcesem strategie rozwojowe w wiodących miastach powinny stanowić istotną wskazówkę dla pozostałych miast średnich, które stoją w obliczu podobnych zadań i problemów [Giffinger i in. 2007: 3]. W niniejszej pracy finalnym rezultatem syntetycznej metody oceny jakości przestrzeni publicznej centrum także jest ranking badanych miast średnich regionu łódzkiego, który służy wypracowaniu wniosków i rekomendacji.

---

³ Interpretację pojęcia *miasto średnie* oraz przyporządkowanie 15 miast średnich regionu łódzkiego do poszczególnych grup wielkościowych zamieszczono w rozdziale 12.

⁴ Górną granicą wielkości miast średnich jest 100 000 mieszkańców – przyjęto, że miasta o większej liczbie ludności są w Polsce zaliczane do miast dużych (patrz: <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/rankingi-statystyczne/miasta-najwieksze-podwzgleciem-liczby-ludnosci>, 02.2017).

⁵ W opracowaniu pt. *European Smart Cities Project* [<http://www.smart-cities.eu/?cid=01&ver=3>, 11.2014] stwierdzono, że większość badań dotyczy globalnych metropolii, mimo że zdecydowana większość ludności Europy mieszka w miastach średnich, co uzasadnia podjęcie tej tematyki.

1.2. Metodologia i struktura pracy

Konstrukcja pracy odzwierciedla realizację celów badawczych: poznawczego, metodycznego i aplikacyjnego [Runge 2007: 38], tekst składa się więc z trzech części:

1. CZĘŚCI I: KONCEPCJE – teoretycznej, obejmującej przegląd, analizę oraz wybór istotnych dla pracy elementów w ramach studiów kameralnych zgromadzonych materiałów bibliograficznych;

2. CZĘŚCI II: METODA OCENY – metodologicznej, prezentującej autorską propozycję syntetycznej metody oceny jakości przestrzeni publicznej centrum, w tym wyznaczenia obszaru badań, czyli delimitacji centrum na podstawie identyfikacji *kluczowej przestrzeni* publicznej oraz

3. CZĘŚCI III: BADANIA – praktycznej, zawierającej wyniki badań jakości przestrzeni publicznej centrum wybranych miast średnich regionu łódzkiego, przeprowadzonych za pomocą opracowanej metody.

Metodologia w użytych tu znaczeniu rozumiana jest jako zespół technik badawczych, służących charakterystyce określonego zagadnienia. Metoda oceny jakości przestrzeni publicznej centrum zawiera elementy metod badawczych stosowane w urbanistyce i geografii, takie jak: metody badań terenowych, metody badania użytkowania ziemi, metody badań ankietowych oraz kartograficzne metody badań [Runge 2007: 19]. Metody badań są to „typowe i powtarzalne sposoby zbierania, opracowywania, analizy i interpretacji danych empirycznych, służące do uzyskiwania uzasadnionych odpowiedzi na stawiane w nich pytania” [Nowak 1985: 19–20, za: Runge 2007: 21]. Natomiast syntetyczna metoda oceny jakości przestrzeni publicznej centrum jest metodą naukową, realizowaną w oparciu o składowe metody badawcze. Metoda naukowa rozumiana jest jako pewien określony sposób postępowania zmierzającego świadomie do realizacji pewnego celu, czy pewnej kategorii celów badawczych w nauce [Nowak 1985: 19–20, za: Runge 2007: 21].

Prezentowane badania miast zostały zrealizowane w celu przetestowania i weryfikacji proponowanej metody oceny jakości przestrzeni publicznej centrum. Taka metodologia pracy zgodna jest z postulowaną przez E. Kuryłowicz:

Podstawowe funkcje badań naukowych dzieli się na teoretyczne, metodologiczne i praktyczne: rozpoznanie przedmiotu badań, opracowanie ich wyników, konfrontacja tych wyników z praktyką. Zadaniem zaś badań naukowych jest rozwiązywanie problemów i umożliwianie poznania faktów lub zjawisk dotychczas nieznanych lub mało znanych, w pełni niewyjaśnionych, jak też opisywanie, poszukiwanie i wyjaśnianie nowych

zjawisk, metod i teorii służących do opracowania pojęć, zasad [...] modeli funkcjonujących w określonej rzeczywistości [Apanowicz 2005: 39, za: Kuryłowicz 2008: 33].

W proponowanej syntetycznej metodzie oceny zastosowano podejście zintegrowane, bazujące na wiedzy interdyscyplinarnej – w postaci zgromadzonych wyników badań dotyczących tematyki pracy w zakresie geografii miasta, socjologii oraz nauk ekonomicznych, a także różnych metod badawczych – dla określenia czynników obiektywnych i subiektywnych, kształtujących jakość przestrzeni publicznej centrum. Metoda łączy także wiedzę ekspercką z zasileniem oddolnym w formie opinii użytkowników w ramach badań sondażowych.

Należy podkreślić, że proponowana metoda oceny stanowi pierwszy krok na drodze ku jej doskonaleniu. To samo dotyczy propozycji delimitacji centrum jako obszaru badań na podstawie identyfikacji *kluczowej przestrzeni publicznej*. Doskonaleniu, aktualizacji oraz zmianom podlegać powinny zarówno kryteria delimitacji centrum, jak i proponowany zestaw czynników uwzględnianych w trzech elementach składowych metody oceny. Konieczne jest przeprowadzenie badań kolejnych miast, także innej wielkości niż miasta średnie, co umożliwiłoby dalsze testowanie modelu w praktyce i jego ulepszanie. Doskonalenie metodologii badań oraz doboru czynników i kryteriów powinny przebiegać zarówno na drodze gromadzonych doświadczeń praktycznych, jak i dalszej pracy naukowej.

1.3. Materiały źródłowe

Materiały źródłowe wykorzystane w pracy obejmowały przede wszystkim bogatą literaturę przedmiotu związaną z analizowanymi współczesnymi koncepcjami i procesami kształtującymi rozwój miast. Obejmowała ona zarówno pozycje drukowane, jak i publikacje elektroniczne w Internecie, krajowe i zagraniczne. Drugą istotną grupę materiałów stanowiły dokumenty oraz akty prawne na poziomie międzynarodowymi i krajowym oraz zasoby internetowe. Do prac w terenie wykorzystano podkłady mapowe w formacie GIS, opracowywane następnie w programie AutoCAD.

Analiza materiałów źródłowych dotyczyła pozycji, które ukazały się do roku 2015 włącznie. Publikacje naukowe drukowane i materiały internetowe zostały wykorzystane przede wszystkim w pracach kameralnych nad pierwszą częścią książki, w której zaprezentowano przegląd stanu wiedzy w zakresie związanym z tematyką badań. Część tę

rozpoczyna przegląd współczesnych poglądów w zakresie pojęć: miasto, centrum miasta oraz przestrzeń publiczna (rozdział 2.). Podjęto w nim próbę naświetlenia problematyki współczesnej roli i kształtu przestrzennego, funkcjonalnego centrum miasta i stanowiącej jego istotną część przestrzeni publicznej na tle przemian historycznych. W tym fragmencie pracy wykorzystano publikacje architektów i urbanistów z zakresu historii i teorii budowy miast (W. Ostrowski, K. Wejchert, H. Adamczewska-Wejchert, J. M. Chmielewski, M. Kochanowski, T. Sumień, E. Kuryłowicz, G. Schneider-Skalska), geografów i ekonomistów zajmujących się tematyką miejską (J. Regulski, A. Harańczyk, T. Markowski, G. Węławowicz, A. Lisowski, S. Liszewski, A. Zborowski, I. Sagan), a także prace z zakresu socjologii miasta (A. Wallis, B. Jałowiecki, M. Szczepański, B. Kozielska). Odwołano się także do prac związanych z centrum miasta i dotychczas stosowanymi metodami jego delimitacji (S. Juchnowicz, B. Maliszowa, M. Nowakowski, J. Nowak, Z. Górka, M. Castells, J. Parysek, A. Wolaniuk). Istotna grupa pozycji bibliograficznych związana była także z zagadnieniem przestrzeni publicznej (K. Wejchert, J. M. Chmielewski, M. Kochanowski, D. Kochanowska, S. Gzell, W. Maik, Z. Zuziak, W. Bonenberg, P. Lorens, L. Mierzejewska, E. Cichy-Pazder, J. Gehl, K. Pluta). Autorska interpretacja pojęcia *przestrzeni publicznej* oraz nowe pojęcie *kluczowej przestrzeni publicznej* zostały przedstawione w części drugiej pracy, w rozdziale 10.1. Autorka w rozdziale związanym z miastem, centrum i przestrzenią publiczną bazowała przede wszystkim na pozycjach krajowej literatury przedmiotu, w związku z koniecznością uwzględnienia specyfiki miast polskich w procesie ich historycznego rozwoju oraz obecnie.

Rozdziały od 3. do 8. zawierają przegląd współczesnych koncepcji i procesów związanych z rozwojem cywilizacyjnym, w tym rozwojem miejskim. Trudno wskazać wiodące pozycje źródłowe, ponieważ zakres zagadnień był bardzo szeroki i wymagał zgromadzenia obszernej bazy informacyjnej. Wykorzystano tu w dużej mierze opracowania i dokumenty międzynarodowe ze względu na ponadkrajowy charakter analizowanych zjawisk. Starano się także uwzględnić ważne publikacje oraz dokumenty na poziomie krajowym związane z tą problematyką, a także zaprezentować stosowane lub proponowane obecnie metody pomiaru realizacji koncepcji i procesów rozwoju miejskiego. Niewątpliwie bardzo ważnymi pozycjami krajowej literatury związanej z problematyką zrównoważonego rozwoju były publikacje T. Borysa, w zakresie jakości życia – A. Zborowskiego, T. Ostasiewicza. T. Markowskiego, T. Borysa i P. Rogali, w aspekcie atrakcyjności i konkurencyjności miast: T. Markowskiego, E. Cichy-Pazder, E. Węławowicz-Bilskiej

oraz A. Kwiatek-Sołtys. Odnośnie do zagadnień jakości przestrzeni i jakości przestrzeni publicznej zgromadzono materiały zarówno krajowe, jak i zagraniczne, odwołując się do licznych pozycji literatury przedmiotu, dokumentów organizacji krajowych i międzynarodowych. Kończący część pierwszą rozdział 9. stanowi podsumowanie badań teoretycznych – znalazło się w nim zestawienie mierników stosowanych w analizowanych koncepcjach i elementów, które uznano za istotne dla jakości przestrzeni i jakości przestrzeni publicznej w wybranych stosowanych dotychczas metodach ich pomiaru.

Część druga książki, obejmująca rozdziały 10–12, w której zawarto autorską propozycję metody oceny jakości przestrzeni publicznej centrum, bazuje na wiedzy teoretycznej zgromadzonej w części pierwszej pracy oraz na doświadczeniach autorki z zakresu rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich [Kozłowski, Wojnarowska 2011; Wojnarowska 2011] oraz praktyce projektowej i planistycznej.

Materiały wykorzystane w trzeciej części pracy były związane z grupą miast średnich regionu łódzkiego wybranych do badań. Bardzo ważnymi pozycjami literatury, które umożliwiły dokonanie prezentacji historycznego rozwoju przestrzennego miast, były książki autorstwa M. Kuleszy [1997, 2001, 2011] dotyczące zagadnień morfogenezy, rozplanowania przestrzennego oraz rynków i placów wybranych miast o genezie średniowiecznej w Polsce. Uwzględniono także dokumenty planistyczne i strategiczne miast oraz literaturę przedmiotu dotyczącą analizowanych miast średnich. W tej części pracy zaprezentowano także wyniki badań terenowych zrealizowanych w miastach średnich przy użyciu proponowanej metody oceny. W ostatnim, 14. rozdziale pracy zamieszczono analizę wyników finalnego rankingu miast w odniesieniu do przyjętych kryteriów oraz zidentyfikowanych układów *kluczowej przestrzeni publicznej* w badanych miastach średnich, wyników delimitacji obszarów centrum miast oraz wnioski i rekomendacje.

1.4. Problemy pomiaru badanych zjawisk

Zagospodarowanie przestrzeni w różnej formie obejmuje wiele różnorodnych zagadnień, które często trudno dokładnie i właściwie zmierzyć za pomocą dostępnych zasobów danych. Bardzo często mierniki są związane bezpośrednio z aktywnościami ludzkimi oraz wpływem człowieka na środowisko [Černe, Kušar 2010: 14]. Badanie takiego elementu zagospodarowania przestrzeni, jakim jest miejska przestrzeń publiczna, w tym zlokalizowana w centrum miasta, wymaga

przeprowadzenia badań ilościowych i jakościowych, które – wykorzystane łącznie – pozwolą ukazać istotę analizowanych zjawisk. Trzeba przy tym zauważyć, że terminy: „badania jakościowe i ilościowe mają znaczenie wyłącznie symboliczne, ponieważ w badaniach jakościowych stosuje się także pewne obliczenia, a w ilościowych dokonuje jakościowej analizy danych” [Pilch, Bauman 2001: 267]. W proponowanej syntetycznej metodzie oceny jakości przestrzeni publicznej centrum ta prawidłowość jest czytelna, gdyż cechom jakościowym przypisuje się wartości liczbowe, a dane ilościowe są wyznacznikiem jakości analizowanych zjawisk.

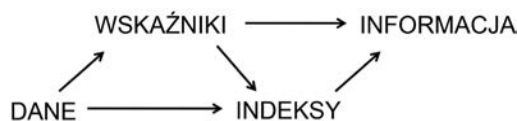
1.4.1. Badania ilościowe

Do pomiaru efektów realizacji większości z analizowanych koncepcji i procesów stosowane są zestawy wskaźników. Systemy wskaźników stosowane są w pomiarze wdrażania zrównoważonego rozwoju, zrównoważonego rozwoju miejskiego, jakości życia, zrównoważonej rewitalizacji miejskiej oraz atrakcyjności miast i jakości miejsca. W odniesieniu do jakości przestrzeni i jakości przestrzeni publicznej możemy mówić o czynnikach, kryteriach, wymiarach czy cechach (patrz rozdziały 7. i 8.). W latach 40. ubiegłego wieku. Zastosowano w Stanach Zjednoczonych wskaźniki ilościowe, służące opisowi sytuacji gospodarczej. Lata 1960. przyniosły (także w USA) użycie wskaźników społecznych. Od początku lat 90. stosowanie systemów wskaźników stawało się coraz bardziej powszechne w związku z koniecznością oceny wpływu na środowisko działalności człowieka, mierzenia efektów wdrażania polityk służących realizacji celów zrównoważonego rozwoju oraz pomiaru jakości życia. „Zastosowanie wskaźników i indeksów (wskaźników syntetycznych) stało się najbardziej popularną metodą pomiaru sustensywności. Obecnie przyjęta definicja wskaźnika to „operacyjna reprezentacja związana z (cechą, wyróżnikiem, własnością) systemu” [Gallopín 1997, za: Bell, Morse 2003: 16, za: Langstraat 2006: 179].

Wskaźniki są instrumentem statystycznym, który zapewnia możliwość pomiaru pewnych interesujących nas zjawisk. Są one często stosowane do pomiaru postępu w osiąganiu założonych celów i oceny stopnia ich realizacji. Nie stanowią w związku z tym celu samego w sobie, a jedynie instrument do jego osiągnięcia. Służą pomiarom ważnych dla społeczeństwa zjawisk, stanowiąc pomoc w określeniu celów przestrzennych i postępów w ich osiąganiu. Prace badawcze często dotyczą tworzenia optymalnych zestawów do pomiaru różnego rodzaju zjawisk i procesów, ponieważ nauka nie oferuje obiektywnej metody stworzenia jedyne

właściwego zestawu wskaźników, także do pomiaru różnego rodzaju procesów związanych z zagadnieniami zagospodarowania przestrzennego. Proponowany zestaw wskaźników musi być stosunkowo niewielki, aby umożliwić sprawne stosowanie, w związku z tym konieczny jest wybór i agregacja mierzonych zjawisk. Trzeba zatem zaakceptować nieuchronną subiektywność doboru zestawu wskaźników, starając się jedynie uczynić ten proces możliwie najbardziej systematycznym, naukowym i obejmującym najistotniejsze zagadnienia [Černe, Kušar 2010: 9–13].

Podstawowymi pojęciami związanymi z pracą przy użyciu wskaźników są wzajemnie powiązane elementy: dane, wskaźniki, indeksy (wskaźniki syntetyczne) oraz informacja (ryc. 2).

Ryc. 2. Relacje pomiędzy elementami związanymi z pracą przy użyciu wskaźników

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Segnestam 2002: 15

Dane są elementem wyjściowym w pracy nad wskaźnikami i stanowią w związku z tym bazę dla wskaźników, indeksów oraz informacji. Zasadnicze znaczenie ma dostępność, jakość i sposób pozyskiwania danych. Zazwyczaj nie są one używane do opisu zmian stanu środowiska, gospodarki czy aspektów społecznych. Na podstawie danych opracowywane są wskaźniki, które stanowią najbardziej podstawowe narzędzie analizowania zmian. Indeksy (wskaźniki syntetyczne) powstają przez połączenie dwóch lub więcej wskaźników, ewentualnie kilku danych. Są one zazwyczaj używane na wyższych, bardziej zagregowanych poziomach analitycznych, np. na poziomie kraju lub regionu. Służą prezentacji pewnych szerszych zjawisk w ramach poszczególnych sektorów, np. *Living Planet Index*, dotyczący aspektów środowiskowych. Analizy bazujące na wskaźnikach, indeksach oraz rzadziej – danych, przynoszą rezultat w postaci informacji, która stanowi istotną podstawę w procesie decyzyjnym [Segnestam 2002: 15].

Generalnie przyjmuje się zasadę tworzenia niedużych zestawów dobrze dobranych wskaźników, które są starannie wybierane zgodnie z przyjętymi kryteriami selekcji. Kryteria te ustala się często zgodnie z tzw. zasadami Bellagio [Hardi, Zdan 1997, za: Hass i in. 2002: 16–17] zakładając, że dla doboru wskaźników ważne są następujące kryteria wyboru:

- trafność z punktu widzenia polityk;
- prostota;
- ważność;
- dostępność danych w przyjętych przedziałach czasowych;
- dobra jakość i dostępność ze względu na koszt pozyskania;
- zdolność agregacji informacji;
- wrażliwość na niewielkie zmiany;
- wiarygodność.

Podkreśla się, że dane wykorzystywane do budowy wskaźników powinny być możliwe do uzyskania w ramach rozsądnych kosztów, właściwie udokumentowane i dobrej jakości oraz aktualizowane w regularnych odstępach czasu za pomocą wiarygodnych procedur. Jak już wspomniano, powinny być stosunkowo nieliczne, klarowne, zwięzłe i umożliwiające bogate analizy. Ponadto ich zmiany powinny być możliwe do jednoznacznego zinterpretowania jako dobre lub złe [Hass i in. 2002: 16–17].

W większości krajów gromadzeniem danych oraz tworzeniem na ich podstawie systemów wskaźników zrównoważonego rozwoju zajmują się narodowe instytucje statystyczne, a także inne agendy rządowe, organizacje pozarządowe oraz międzynarodowe [Hass i in. 2002: 9]. W Wielkiej Brytanii rozwój zrównoważony jest prezentowany za pomocą zestawu wskaźników jakości życia (*Quality of Life headline indicators*), natomiast na poziomie Unii Europejskiej przez Europejską Agencję Środowiska w raportach środowiskowych [Hass i in. 2002: 10–11]. Przegląd stosowanych na świecie, w Europie i w Polsce wskaźników zrównoważonego rozwoju i zrównoważonego rozwoju miejskiego zaprezentowano w rozdziałach 3.3, 3.4 i 3.5.

Wskaźniki jakości życia i atrakcyjności miast są tworzone na podstawie danych gromadzonych w Eurostat i urzędach statystycznych poszczególnych krajów (rozdziały 4.3 i 5.4). Do pomiaru jakości życia służą mierniki stanowiące liczbowy wyraz badanego zjawiska lub obiektu. Można je podzielić na trzy grupy: mierniki jednowskaźnikowe, wielowskaźnikowe i syntetyczne. Pierwsze z nich są nazywane wskaźnikami i dzieli się je na obiektywne (niezależne od odczuć ludzi, będące wielkościami mierzalnymi) i subiektywne (określające odczucia ludzi, związane z zadowoleniem lub jego brakiem). Mierniki wielowskaźnikowe nazywane są czynnikami i charakteryzują tzw. cechy i struktury ukryte. Mierniki syntetyczne to inaczej indeksy – agregaty wskaźników, które są podsumowaniem powiązanych ze sobą informacji. Są one wynikiem procedury rangowania, skalowania i agregowania zmiennych w jeden złożony indeks [Ostasiewicz 2002; 190]. W ocenie

wskaźnikowej zrównoważonej rewitalizacji miejskiej stosuje się wskaźniki pozyskiwane przez operatorów rewitalizacji, przedsiębiorców oraz w ramach badań terenowych (rozdział 6.2).

Oceniając jakość przestrzeni miejskiej – ze względu na dominujący aspekt jakościowy analizowanych zjawisk – nie stosuje się pomiaru wskaźnikowego, jedynie metody przeliczania zjawisk jakościowych na wartości liczbowe (bonitacja), co umożliwia ich porównywanie w zakresie stanu istniejącego i tendencji zmian, a także porównania poszczególnych elementów zagospodarowania przestrzeni. Metody badań jakości przestrzeni miejskiej przedstawiono w rozdziale 7.4, a czynniki jakości przestrzeni publicznej w rozdziale 8.1. W rozdziale 9. znalazło się zestawienie tabelaryczne czynników stosowanych w poszczególnych koncepcjach, wykorzystane do określenia czynników i kryteriów jakości przestrzeni publicznej centrum miasta w metodzie oceny.

1.4.2. Badania jakościowe

Badania jakościowe powstały w wyniku krytyki badań ilościowych, która nasiliła się w latach 60. i 70. XX w. jako ich alternatywa. Były rozwijane równoległe w różnych dziedzinach nauki, przede wszystkim w socjologii, psychologii, pedagogice i naukach o zdrowiu. W toku ich rozwoju zostały wypracowane różnorodne metody i techniki badawcze, a metodologia zyskiwała szczegółowość i profesjonalność [Juszczak 2013: 7]. „Badania jakościowe to interpretatywne, naturalistyczne podejście do świata. Oznacza to, że badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie” [Denzin, Lincoln 2010: 23].

Pojęcie *badania jakościowe* jest trudne do jednoznacznego zdefiniowania. Jako pewne wspólne cechy tych badań można wymienić analizy, opis i wyjaśnianie zjawisk społecznych. Mogą one zawierać doświadczenia jednostek lub grup, związane z ich prywatną lub zawodową praktyką życiową. Jako metody badawcze zazwyczaj są stosowane obserwacja, wywiady, nagrywanie, analizy dokumentów, obrazów, filmów czy muzyki reprezentujących ludzkie doświadczenia oraz interakcje. „Społeczne badania jakościowe są perspektywą opisu, zrozumienia i czasami wyjaśniania zjawisk społecznych, edukacyjnych czy kulturowych poprzez badania empiryczne i analizę doświadczeń indywidualnych i grupowych, definicji świata społecznego oraz interakcji społecznych, przy użyciu jakościowych metod badawczych lub analizy jakościowej” [Juszczak 2013: 8].

W przypadku jakości przestrzeni publicznej centrum miasta, trudności w ocenie wynikają z wieloaspektowości tego zjawiska, braku odpowiednich baz danych (IGPiK 1996: 30], a także z niełatwej oceny niewymiernych elementów przestrzeni publicznej (jej kompozycja, walory estetyczne, tożsamość miejsca). „Badane są zatem wyobrażenia obszaru i opinie na jego temat, ale także czynniki i uwarunkowania mające wpływ na waloryzację przestrzeni” [Dudek-Mańkowska 2009: 60]. Należy zatem dla osiągnięcia mierzalnych, porównywalnych rezultatów w badaniach jakości przestrzeni publicznej dokonać przełożenia danych jakościowych na wartości liczbowe, stosując przyjęte kryteria i założenia.

CZEŚĆ I

KONCEPCJE

2. Miasto, centrum miasta, przestrzeń publiczna. Definicje i interpretacje

Badania jakości przestrzeni publicznej centrum miasta należy widzieć przez pryzmat szerszego zagadnienia, jakim jest całe miasto. Zarówno centrum miasta, jak i zlokalizowana w nim przestrzeń publiczna stanowią integralny element jednostek osadniczych od zarania ich powstania. Koncentracja różnego rodzaju wartości i aktywności w centrum sprawia, że odgrywa ono w mieście szczególną rolę, pomimo swej relatywnie niewielkiej powierzchni. Centrum, także staromiejskie, ze zlokalizowanymi tam obiektami historycznymi i ukształtowaną w przeciągu niejednokrotnie wielowiekowego rozwoju przestrzenią publiczną, określa atrakcyjność miasta jako całości, a także odzwierciedla tożsamość i buduje wizerunek, stanowiąc często najbardziej zapamiętywany fragment przestrzeni miejskiej.

Dlatego też, przed przystąpieniem do analizy koncepcji i procesów rzutujących współcześnie na rozwój miasta, dokonano przeglądu interpretacji pojęć takich, jak: *miasto*, *centrum miasta* oraz *przestrzeń publiczna*, starając się nakreślić ich zasadnicze cechy w przeszłości i obecnie. Zaprezentowano także stosowane dotychczas metody delimitacji centrum. Autorska propozycja delimitacji centrum – wykorzystująca nowe pojęcie *kluczowej przestrzeni publicznej* (rozdział 10.1) w ramach syntetycznej metody oceny jakości przestrzeni publicznej centrum – została przedstawiona w części II książki, w rozdziale 10.2.

2.1. Miasto

Pojęcie miasta, jedno z najbardziej podstawowych dla urbanistyki, jest różnie definiowane przez badaczy, wielu z nich podkreśla brak zadowalającej definicji. Przede wszystkim wskazywana jest ogromna różnorodność jednostek osadniczych określanych tym terminem oraz złożoność i wielowarstwowość tego pojęcia [Regulski 1986; Nowak 1993]. Do wieku XX miasto było wyjątkową, a nie powszechną formą osadnictwa. Fizyczne i społeczne rozgraniczenie między zamkniętym murami obszarem zurbanizowanym a otaczającym je środowiskiem przyrodniczym oraz między ludnością miejską i wiejską straciło znaczenie w wieku XIX, kiedy miasto rozciągnęło się poza linię murów

miejskich w otwarty krajobraz wskutek procesów uprzemysłowienia i urbanizacji [Tölle 2010: 9]. W. Ostrowski w połowie lat 70. XX w. pisał, że szczególnie współcześnie trudno jest o definicję miasta, ponieważ pojęcie to dotyczy jednostek osadniczych diametralnie różnych w skali – równolegle egzystują wielkie metropolie i małe miasteczka, w których czas jakby się zatrzymał [Ostrowski 1975: 138].

Miasto jest, z jednej strony, wytworem społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi kolektywne oraz indywidualne doświadczenie jego użytkowników i twórców. Jest w związku z tym, z jednej strony, przedmiotem i rzeczą, z drugiej – wartością i ideą [Pacione 2005, Paddison 2000, za: Lisowski 2007b: 20–21]. Często mówi się o dwóch kategoriach, w których można rozpatrywać miasto: strukturę fizyczną, zespół różnych form przestrzennych, oraz konstrukcję składającą się z różnorodnych grup społecznych, wartości społecznych i ekonomicznych [Węclawowicz 1999: 34]. J. M. Chmielewski [2001: 25] podkreśla, że to właśnie społeczność mieszkańców wytwarza środowisko zamieszkania, kształtując specyficzny typ krajobrazu miejskiego. Podobnie widziała kwestię pojęcia miasta H. Adamczewska-Wejchert, która twierdziła, że miasto nie jest tworem urbanisty-architekta, ale pewną „konstrukcją funkcjonalno-przestrzenną, organizowaną przez władze i ożywianą przez społeczność miasta” [Adamczewska-Wejchert 1995: 6].

Powstawanie miast było związane z przejściem od myślistwa i zbieractwa do rolnictwa i osiadłego trybu życia – rozwojem złożoności struktury społecznej i jej potrzeb. Za podstawowe czynniki warunkujące pojawianie się miast można uznać: korzystne warunki środowiska naturalnego, czynniki komunikacji, obronności, gospodarcze, obyczajowo-prawne, społeczne oraz czynnik kompozycji [Czarnecki 2001: 102]. Ten ostatni pozostawał wtórny w stosunku do wymienionych wcześniej, ulegając przemianom w różnych okresach historycznych [Wejchert 1984: 15]. Ważnym elementem kształtującym przestrzeń miast były też koncepcje i wzorce społeczne, kulturowe i estetyczne, a także elementy odziedziczone po uprzednich formach osadniczych oraz kataklizmy. Wojny, pożary czy powodzie, które doprowadzały do wielkich zniszczeń tkanki pierwotnej i wprowadzenia w to miejsce nowych elementów, czasem stanowiły istotny krok naprzód w rozwoju przestrzennym miasta dzięki możliwościom znaczącej ingerencji w układ urbanistyczny w trakcie odbudowy [Kulesza 2011]. Pierwotne osady stawały się z czasem miastami, w wyniku przyjmowania coraz większej liczby pełnionych funkcji: wytwórczości rzemieślniczej, centrum władzy i administracji oraz procesów wymiany i obsługi rolniczego zaplecza. Wraz z rozwojem funkcjonalnym miasta postępował rozwój

jego struktury przestrzennej, kształtowały się przestrzenie wspólnego i indywidualnego użytkowania [Piotrowska 2010: 222]. Elementem tej struktury od czasu powstania osad o charakterze miejskim była przestrzeń publiczna. M. Kochanowski definiuje miasto w sposób syntetyczny, twierdząc, że jest to koncentracja plus przestrzeń publiczna, przez koncentrację rozumiejąc treść miasta w postaci różnorodnych aktywności człowieka i społeczeństwa oraz wszelkich form społecznego współżycia, a przestrzenie publiczne traktując jako miejsce ich najsilniejszej manifestacji [Kochanowski 2002: 5].

Miasto można opisać za pomocą pewnych jego charakterystycznych cech, jak np.: duża liczba ludności mieszkającej na obszarach o wysokiej gęstości zamieszkania, nierolnicze źródła utrzymania ludności, miejski (tzn. nierolniczy) charakter użytkowania ziemi, intensywna miejska zabudowa mieszkaniowa [Nowak 1993: 5]. J. M. Chmielewski definiuje pojęcie miasta w następujący sposób:

Miasto jest zatem historycznie ukształtowanym typem osiedla, wyznaczonym istnieniem konkretnej społeczności częściowej, skoncentrowanej na pewnym obszarze, o odrębnej organizacji, uznanej prawnie oraz wytwarzającej w ramach swojej działalności zespół trwałych urządzeń materialnych o specyficznej fizjonomii, która odzwierciedla odrębny typ krajobrazu [Chmielewski 2001: 26].

Wyróżnia cztery elementy tworzące strukturę miasta, która jest wielokrotnie złożona i charakteryzuje się skomplikowaną siecią stosunków oraz zależności między składowymi częściami: Są to: „(1) struktura organizacji prawnej; (2) struktura funkcjonalna; (3) struktura społeczna; (4) struktura fizjonomiczna” [Chmielewski 2001: 26]. Z kolei T. Sumień [1992: 11] wyróżnia w mieście strukturę funkcjonalną, przestrzenną, ekologiczną, społeczną i krajobrazową.

W pracy niniejszej pojawia się często określenie środowisko miejskie – w kontekście zrównoważonego rozwoju miejskiego, jakości życia oraz jakości przestrzeni. Jest ono rozumiane jako część środowiska człowieka, i stanowi jego specyficzną przestrzeń życiową, o szczególnej, wielostronnej roli [Sumień 1992: 10]. Z kolei środowisko fizyczne miasta to elementy materialne stworzone przez człowieka (środowisko antropogeniczne) oraz środowisko przyrodnicze. System miejski jako całość składa się ze środowiska zbudowanego oraz otoczenia społeczno-kulturalnego [Sumień 1992: 12].

Wielokrotnie podkreślaną przez różnych autorów cechą miasta jest jego zmienność. A. Wallis o przemianach miasta pisał w kontekście jego rozwoju – wymiany tkanki materialnej, reprodukcji struktur

i obyczajów społecznych [Wallis 1979: 165]. A. Harańczyk również podkreśla, że miasto nie osiąga nigdy stanu docelowego, ponieważ stan taki nie istnieje: miasto znajduje się w procesie ciągłych przemian, nie osiągając nigdy stanu wewnętrznej równowagi, a przejściowe stany są początkiem kolejnych etapów przeobrażeń. Ta cecha miasta – jego ciągła zmienność i brak stabilności – jest znaczącym utrudnieniem w programowaniu jego stanu przyszłego [Harańczyk 1998: 11].

Współcześnie za zjawiska nadające największy impuls przemianom miast uważa się globalizację, rozwój nowoczesnych technologii, sektora usług i nauki, informatyzację, przemiany gospodarcze i demograficzne oraz koncepcję zrównoważonego rozwoju, uznającą konieczność przebudowy gospodarek miejskich w kierunku proekologicznym. Tendencje te mają zasięg ogólnoswiatowy i stawiają przed miastami nowe wyzwania w zakresie rozwoju gospodarczego, społecznego i politycznego. Szczególną rolę przypisuje się miastom dużym i ich regionom miejskim [Hall 1993; Sassen 1994, Domański 1997, za: Zborowski 2000: 61]. Przechodzenie miast z formy charakterystycznej dla epoki społeczeństwa przemysłowego do współczesnego miasta epoki społeczeństwa informacyjnego niesie za sobą konsekwencje w postaci zmiany formy miast, nie ma jednak jeszcze w chwili obecnej przekonania co do przyszłej formy miasta. W wieku XIX rozwój transportu miejskiego oraz możliwość przesyłania energii na większe odległości spowodowały destrukcję skupionego układu miasta epoki przedindustrialnej, ale dopiero w okresie kolejnych stu lat miasto przyjęło formę układu dzielnic, sprzężonych za pomocą układu komunikacyjnego i ośrodków centralnych. Dlatego też trudno obecnie określić przyszłą, docelową formę miasta informacyjnego, szczególnie w sytuacji, kiedy ciągle zmiany bez określenia stanu docelowego, zgodnie z koncepcjami postmodernistycznymi, można uznać za stan trwały [Lisowski 2002: 36]. Za podstawową cechę nowej formy miasta uważa się rozproszenie i brak klarownej struktury obszaru zurbanizowanego, będące konsekwencją procesów dekoncentracji i ekspansji przestrzennej miast [Sagan 2002, Lisowski 2002]. Występują też procesy reurbanizacji centrum miasta, niewywołujące skutków w postaci jego dalszej ekspansji przestrzennej, a prowadzące do przemian struktury wewnętrznej [Lisowski 2002: 38]. Pojawiają się propozycje odejścia od tradycyjnego pojęcia miasta i zastąpienia go abstrakcyjną kategorią centralności i przestrzeni scentralizowanych [Sassen 2003, za: Kuryłowicz 2008: 28]. Trzeba jednak jednocześnie zwrócić uwagę, że mówi się o renesansie miasta dzięki dominującym obecnie tendencjom rozwojowym, w tym procesom globalizacyjnym i doktrynie neoliberalnej w sferze ekonomicznej, politycznej i społecznej: miasta